DE GEDENKTAFEL VAN GRAVIN JOHANNA VAN MEURS, ECHTGENOTE VAN GRAAF JACOB VAN HORNE

DOOR

J. BARON VAN HÖVELL TOT WESTERFLIER

Tijdens een lezing over de herstelwerkzaamheden aan het kasteel van Horn verzocht de spreker van die avond [1] mij, de memorietafel of gedenkschilderij van gravin Johanna van Meurs, echtgenote van graaf Jacob van Horne, nader te bestuderen, in het bijzonder de talrijke daarop voorkomende familiewapens.

Een reproductie van de memorietafel (afb. 1) en een vergroot detail ervan wat betreft de linker bovenhoek werden tijdens genoemde lezing vertoond (zie vorige artikel, afb. 2). Deze linkerbovenhoek geeft namelijk het kasteel van Horn weer en wel zo natuurgetrouw dat men het raadzaam achtte, dit deel van de afbeelding tijdens de restauratiewerkzaamheden een vaste plaats te geven in de directiekeet. Het heeft daar gehangen tot de restauratie voltooid was.

Wijlen professor Albert Steeger schreef in zijn artikel „Ein Bild des Moerser Grafenschlosses aus dem 15. Jahrhundert", dat de memorietafel vroeger deel uitmaakte van de verzameling van het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn en vermeld werd in de catalogus: *Die Deutschen und Alt-niederländischen Meister,* 1929, nr. 590a, maar dat zij sinds de laatste oorlog verdwenen is [2]. Verdere bijzonderheden geeft dr. Daniel van Wely O.F.M., in *De Maasgouw* [3]. Volgens hem is de memorietafel tengevolge van oorlogshandelingen in de jaren 1940-1945 geheel vernield. Zij moet een paneel geweest zijn van bescheiden omvang (87 × 94 cm). Gelukkig werd vóór de oorlog een foto vervaardigd (afb. 1).

Het paneel is gevat in een lijst, die tot randschrift draagt:

Int iair ons heren Mcccclxi des anderen daighs inden aprill starff toe woiric / hem die hoigebaren vrouwe Johanna dochter grevēfrederycks van moirse / irste grevinne toe hoirne vrouwe toe altena toe montegys [= Montigny] toe torterlhem [= Cortessem] ende / toe cranendonck hier begrave wes siele moet ruhen in vreden amē.

De vermelding „hier begrave" slaat op de kloosterkerk van St. Elisabethsdal te Nunhem, een vlek enkele kilometers verwijderd van de burcht Horn. Waarschijnlijk in de Franse tijd is de memorietafel van daar weggevoerd en uiteindelijk beland in de collectie van het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn. Uit het randschrift blijkt verder dat gravin Johanna van Horne-van Meurs stierf op 2 april 1461 te Woudrichem en dat zij de dochter was van graaf Frederik van Meurs. Van de titels die zij voert is er geen enkele ontleend aan die van haar vader. Integendeel, alle slaan zij op bezittingen van het geslacht Horne, met name op die van graaf Jacob, wiens echtgenote zij was. De blazoenen op de lijst wijzen echter wel naar haar eigen (hoge) afkomst.

In de rechter bovenhoek vindt men het gedeelde wapen van moederszijde, namelijk Kleef-Mark.

In de linker bovenhoek: het gevierendeelde wapen van haar vader, namelijk Meurs-Saarwerden.

In de linker benedenhoek: Saarwerden.

In de rechter benedenhoek het gevierendeelde wapen met hartschild, namelijk Gulik-Berg-Limburg.

De vier wapens verbeelden derhalve de vier kwartieren van Johanna. Een gedeelte van het

[1] Deze lezing met lichtbeelden werd op 1 maart 1961 in het Gemeentelijk Museum te Roermond gehouden door de heer C. J. M. van der Veken, rayonarchitect bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

[2] Albert Steeger, „Ein Bild des Moerser Grafenschlosses aus dem 15. Jahrhundert", *Die Heimat, Zeitschrift für niederrheinische Heimatpflege* (1952), blz. 116-120.

[3] Daniël van Wely O.F.M., „De memorietafel ter nagedachtenis van Gravin Johanna van Meurs († 1461)", *De Maasgouw,* 80 (1961), kol. 129-138. Dezelfde in: *Maas- en Roerbode* 1-4 april 1961. Ook J. Henkens, archivaris der gemeente Weert, neemt aan dat de memorietafel in de periode 1940-1945 door oorlogshandelingen verwoest werd. Zie *Maas- en Roerbode* van 4-11 november 1961.

heraldische vraagstuk met de memorietafel samenhangende is thans opgelost. Voor wat betreft de andere wapens, geschilderd aan de voet van de neergeknielde personen, verschafte een artikel van pater Pompen O.F.M. een volledig antwoord [4]:

In het midden ziet men geknield in wapenrusting Jacob van Horne; hem werd tegen het einde van 1450 de titel van rijksgraaf verleend. Tevoren in datzelfde jaar maakte hij een bedevaart naar het Heilige Land, welke gebeurtenis wijd en zijd bezongen werd in een volkslied. Met de bouw van een machtig kasteel te Weert, dat niet onder deed voor dat van Horn, begon hij in 1455. In 1458 verkreeg hij de eigendom van Bocholt, mede belangrijk voor de watervoorziening te Weert, alwaar de stads- en kasteelgrachten gevoed werden met de Bocholtse of Weerter Beek. Vervolgens kocht graaf Jacob in 1460 de heerlijkheid Cranendonk (met Eindhoven) aan. Het randschrift der memorietafel vermeldt dan ook terecht deze laatste aanwinst; de voorgaande titels kwamen het huis Horne al eerder toe.

Ter rechterzijde wordt graaf Jacob aan de voet geflankeerd door zijn familiewapen. Dit blazoen neemt op de memorietafel door zijn grootte en door zijn centrale opstelling een ereplaats in. Het helmteken bestaat uit een hermelijnen kegelvormige hoed aan het benedeneinde voorzien van een horizontale hermelijnen band. Het Hornse wapen (drie posthoorns of jachthoorns) vertoont hier de hoorns omgewend.

In de knielende volwassen vrouw, geplaatst tegenover graaf Jacob, herkent men gravin Johanna, aan wie de memorietafel gewijd is. Het wapen van haar geslacht gecombineerd met dat van Horne is geplaatst aan de voet, geheel in overeenstemming met de heraldische kleuren links boven in het randschrift. Ook de overige wapens links en rechts van het knielend ouderpaar zijn eenvoudig te identificeren. Links ziet men de vijf zoons, waarvan de eerste in geestelijk habijt: Jan van Horne, de latere prins-bisschop van Luik († 1505). Naast hem knielt in wapenrusting Frederik van Horne, naderhand heer van Montigny, gehuwd in het jaar 1466 met Philipotte van Melun. Hij sterft in 1487; beider blazoenen zijn weergegeven in het alliantiewapen aan zijn voet. Met het oog op de dagtekening van de memorietafel geeft het wapen van Frederik, gehuwd in 1466, maar niet minder het wapen van de volgende in wapenrusting gestoken zoon, aanwijzingen. Deze voorgestelde is Jacob die, na afstand van de regering door zijn vader omstreeks 1470, de geschiedenis zal ingaan onder de naam van Jacob II. Hij huwde eerst (1460) Philipotte van Wurtemberg. Zij sterft echter reeds 4 juni 1475. Na haar overlijden zal Jacob II opnieuw huwen. Zijn tweede bruid is Johanna van Gruuthuuse, met wie hij omstreeks 1477 in de echt verenigd wordt.

Daar het wapen van de laatste echtgenote niet in het alliantiewapen van Jacob II is opgenomen, maar dat van zijn eerste gemalin wel, moet de gedenktafel vervaardigd zijn na 1466 (huwelijksjaar Horne-Melun) en zeker voor 1477 (huwelijksjaar Horne-Gruuthuuse).

Blijven thans ter beschouwing over de twee kinderen in donkere kleding, die eveneens in knielende houding zijn afgebeeld. Over hen valt weinig te zeggen. Het zijn de twee vroeg gestorven zoons van Jacob I van Horne, om welke reden het familiewapen niet is aangebracht. Zij zijn slechts geschilderd „pro memorie" of, om in de geest van het schilderij te blijven: „pro pia memoria".

Ook bij de dochters ter rechterzijde, spreken de wapens aan hun voet duidelijke taal. De eerste dochter naast haar moeder neergeknield is Marie. Zij huwde de graaf van Virneburg. De wapencombinatie Horne-Virneburg illustreert deze verbintenis. Naast haar een andere dochter, Walburgis. Het gedeelde wapen wijst op haar huwelijk met Kuno II graaf van Manderscheidt-Virneburg. De laatste figuur, op de memorietafel in knielende houding voorgesteld, zal gehuwd zijn geweest met een edelman in Brabant of Vlaanderen woonachtig. Dit blijkt uit haar hoofdtooi die van Vlaams of Brabants model is [5]. Inderdaad wordt dit bevestigd door de genealogische gegevens, die voorhanden zijn. Margaretha van Horne (zij is de voorgestelde), jongste dochter van graaf Jacob I en geboren in 1460 of 1461, word op 3-4-jarige leeftijd verloofd aan Arnoud van Horn, graaf van Houtkerke, huwde evenwel in 1473 op 13-jarige leeftijd haar „schoonvader" Philips van Horn-Houtkerke. Het wapen Horne-Horn Houtkerke ziet men derhalve aan haar voet afgebeeld.

Bovenstaande genealogische en heraldische gegevens zijn inmiddels aangegroeid tot een geheel en de vraagsteller heeft het antwoord op zijn

[4] Aurelius Pompen O.F.M., „Jacob de Eerste, graaf van Horne", *Publications de la soc. hist. et arch. dans le Limbourg*, 40 (1904), blz. 3-211.

[5] E. von Oidtmann in *Mitteilungen der Westdeutschen Gesellschaft für Familienkunde* 4 (1925).

vragen gekregen. Toen echter eenmaal de studie omtrent de memorietafel zover gevorderd was, konden wij de verleiding niet weerstaan het begonnen werk af te maken en ook onze aandacht te geven aan de nog resterende figuren en afbeeldingen.

Vooreerst de H. Maagd met Jezuskind. Zij is gezeten in een omsloten hof. De wijze van behandeling doet denken aan Zuidnederlands werk, met name aan de school van Rogier van der Weiden [6].

De mannelijke heilige naast de Madonna is abusievelijk aangezien voor de H. Jacobus. Dit deed de anonyme schrijver in de *Maas- en Roerbode* van 15 april 1955, evenals E. von Oidtmann en professor Steeger. Hun veronderstelling lag voor de hand. De eerste graaf van Horne was ook de eerste uit zijn geslacht die de naam Jacob bij zijn doopsel ontving en gezien deze voor de van Hornes nieuwe en opmerkelijke voornaam zou men verwachten hem in gezelschap van zijn doopheilige aan te treffen. De leeuw ter linkerzijde wijst echter op een voorstelling van de H. Hieronymus en de hoed is niet de pelgrimshoed maar het hoofddeksel van een kardinaal, een dracht die in de late middeleeuwen steeds aan de H. Hieronymus werd toegekend [7].

De devotie tot de H. Hieronymus kwam in de tweede helft der 15de eeuw tot grote bloei. Men vindt de heilige niet alleen als beschermer van ridders — mogelijk bestaat er een relatie tussen diegenen onder hen die het Heilige Land bezochten alwaar zij te Jeruzalem de ridderslag ontvingen [8] en de plaats Betlehem waar de H. Hieronymus leefde en stierf — maar vooral onder invloed van de Congregatie van Windesheim komt zijn verering in zwang. Het blijft overigens opmerkelijk, dat de memorietafel de H. Hieronymus vertoont als beschermer van graaf Jacob en dat niet zijn patroonheilige, St. Jacobus, ten tonele wordt gevoerd. Wellicht zal zijn aanwezigheid, die wij hier niet verwachten, een aanwijzing kunnen geven bij het determineren van een der gebouwen rechts boven in de hoek der memorietafel.

De vrouwelijke heilige ter rechterzijde stelt de H. Elisabeth voor. Ook hier vraagt men zich af, waarom deze keuze gemaakt is en niet Johanna's patroonheilige als beschermster optreedt. Walther Bremen stelt vast, dat de H. Elisabeth hier wordt afgebeeld op een zelden voorkomende wijze. Zij houdt namelijk twee kronen in de hand, daarmede getuigende volledig afstand gedaan te hebben van haar wereldlijke macht (Hongarije en Thuringen). Eerst veel later zullen rozen in haar schoot het symbool zijn.

Inmiddels is een verklaring, waarom bij gravin Johanna haar dooppatrones ontbreekt en een andere heilige op de voorgrond treedt, gemakkelijk te geven. Zij ligt besloten in de mededeling te lezen op het randschrift van de memorietafel, luidende: „hier begrave". Dat „hier" slaat op de kloosterkerk, waar het lichaam werd bijgezet en wij weten dat klooster en kloosterkerk, gevestigd te Nunhem, behoorden aan de met het Windesheimer Kapittel verbonden kloostergemeenschap van Augustijner koorheren, en dat de memorietafel daar verbleef tot aan de komst der Fransen [9]. Het klooster te Nunhem nu droeg de naam „St. Elisabethsdal".

Dit Augustijnerklooster moet in bijzondere betrekking gestaan hebben tot gravin Johanna. Werden tevoren familieleden uit het geslacht Horne te Keizersbosch bij Neer begraven, gravin Johanna krijgt als eerste haar rustplaats te Nunhem in St. Elisabethsdal. Al eerder ondervond het klooster daar hulp en bescherming van haar vader, de graaf van Meurs, die de kanunniken rijkelijk begiftigde. Maar ook de ouders van haar echtgenoot, Jacob van Horne, blijken weldoeners te zijn geweest. Hun namen vindt men dan ook terug in het necrologium en jaargetijden werden voor hen gehouden tot aan de opheffing van het klooster. Het was in 1460 tenslotte (derhalve een jaar voordat zijn gemalin hem door de dood ontrukt werd), dat graaf Jacob St. Elisabethsdal vrij verklaarde van alle belastingen. De dank der kloosterlingen weerspiegelt zich in het dodenboek als zij hem inschrijven met de bewoordingen: „Praecipuus benefactor et fautor" en als elk jaar voor hem een plechtige hoogmis op 1 juni wordt opgedragen [10].

[6] Aldus in volgorde van binnenkomst schriftelijke en mondelinge mededelingen, erkentelijk ontvangen van de heren kunsthistorici B. Reith, dr. H. Gerson en prof. dr. J. J. M. Timmers.

[7] Walther Bremen, „Zur Ikonographie des Horn'schen Tafelbildes", *Die Heimat, Zeitschrift für niederrheinische Heimatpflege,* 24 (1953), blz. 50-52. De foutieve toeschrijving van Steeger wordt door hem aldaar gecorrigeerd.

[8] A. J. Mertens en J. Henkens, *Schetsen uit de geschiedenis van het land van Weert,* Weert 1956, blz. 59.

[9] Pompen, *o.c.*.

[10] Pompen, *o.c.,* blz. 22, 25 en 88. Van het klooster Keizerbosch bij Neer bestaat nog een gedeelte. In de

Waarom deze lange uitweiding over de H. Elisabeth op dit schilderij in samenhang met St. Elisabethsdal?

De uiteenzetting beoogde aan te tonen hoe reëel de verhouding is tussen een heiligenfiguur op een gedenktafel en een stichting, die de naam van diezelfde heilige draagt. Men is zelfs geneigd zich af te vragen waarom die stichting op de memorietafel niet werd afgebeeld. Ik meen echter, dat in dit geval een dergelijke behoefte niet bestond. Immers zij die hier als afgestorvene onder de bescherming wordt gesteld van de H. Elisabeth, ligt in het kloostergebouw van die naam begraven, zoals het randschrift op de lijst dit ons uitdrukkelijk mededeelt. Een bezoeker die de grafkerk bezocht zal niet de wens hebben gehad de gebouwen op een schilderij te zien afgebeeld welke hij met eigen ogen kan aanschouwen [11].

Wij zien ons thans voor de noodzaak gesteld ten aanzien van de andere heiligenfiguur, de H. Hieronymus, als beschermer van graaf Jacob, eveneens een correlatie te ontdekken. Argumenterende in de geest als hierboven moet bij deze kerkpatroon ook een stichting, klooster of kerk gevonden worden.

Eerst toen dit betoog grotendeels geschreven was, kreeg ik inzage van een eenvoudig boekje, dat reeds in 1949 was verschenen: de *Catalogus van het streekmuseum „Aldenborgh" Weert,* waarin de samensteller, pater Heyer O.F.M., de mening vertolkt, dat de burcht rechts op de memorietafel het nieuwe kasteel van Weert moet voorstellen. Dit betrekkelijk onbekende boekje is ongetwijfeld aan de aandacht ontsnapt van Albert Steeger en Walther Bremen. Deze twee schrijvers doen namelijk in hun reeds geciteerde *„Heimat"*-artikelen een oplossing aan de hand, die niet bevredigt. Beiden nemen zonder meer aan, dat ter rechterzijde op de memorietafel het kasteel van Meurs is afgebeeld. Immers, aldus hun gedachtengang, Johanna stamt uit het grafelijk huis van Meurs. Zij is geboren in het kasteel van Meurs. Het slot op de achtergrond kan derhalve niet anders dan haar stamslot zijn. De betekenis van beide heiligenfiguren echter ontgaat professor Steeger ten ene male. De oplossing die hij biedt wordt zeer vergemakkelijkt door zijn opvatting dat de patroonheilige van graaf Jacob de H. Jacobus is; de H. Elizabeth duidt hij slechts aan met de omschrijving: „eine Heilige in Nonnentracht". Gelukkig wordt de iconografische misvatting van Albert Steeger niet gedeeld door Walther Bremen. Wel onderschrijft hij de mening van Steeger dat de burcht het kasteel van Meurs is maar de beide patroonheiligen onderkent hij op de juiste wijze.

Hij vraagt zich dan ook af, in welke grafkerk gravin Johanna is bijgezet, onbekend met het feit dat dit St. Elisabethsdal is [12]. Ook wil hij bij deze grafkerk de patroon van graaf Jacob betrekken. Zijn conclusie wordt tenslotte een interessant compromis, waarbij hij veronderstelt, dat de grafkerk toebehoord moet hebben aan de orde der Hieronymieten (beter nog, volgens Bremen, aan de orde der Hieronymitessen). Op deze wijze figureert de H. Hieronymus op het schilderij in betrekking tot de patroon van deze orde en de H. Elisabeth houdt hem daarbij gezelschap als patrones der grafkerk, of van een altaar in die kerk. Nog moeilijker maken het zich beide auteurs wanneer zij aandacht vestigen op het kloosterkerkje, dat naast het kasteel is gelegen. Is het kasteel de burcht van Meurs, dan moet het kloosterkerkje een Meurse stichting zijn. De vraag is dan, kan Johanna daarin een rol gespeeld hebben? Deze vraag zal, voor zover mogelijk, nader beantwoord worden.

Waar het blijkt, dat Steeger en Bremen menige vraag, die de memorietafel oproept, oplossen als een aangelegenheid van het Nederrijnse, leek het ons van meet af aan eenvoudiger de gedenktafel met al haar taferelen minder ver van huis te plaatsen en wel in het gebied van de graaf van Horne zelf.

Dit geldt in ieder geval voor de linkerbovenhoek waar het stamslot der Hornes staat afgebeeld (zie vorige artikel afb. 2); maar ook de grafkerk in het klooster St. Elisabethsdal te Nunhem ligt op Horns territoir. Blijft nog over op de gedenktafel de burcht ter rechterzijde met de andere gebouwen te localiseren en te identificeren (afb. 2).

Van links naar rechts gaande ziet men vooreerst het formidabel kasteel, dat ter rechter zijde een ander gebouw naast zich heeft; dan volgt een

tuin van het rusthuis St. Elisabeth te Nunhem bevindt zich nog een fragment van de toren der voormalige kloosterkerk van St. Elisabethsdal.

[11] Het opschrift „hier begrave" was dus bedoeld om de bezoeker van de kerk te wijzen naar de grafkelder, waarin de overleden gravin rustte. De memorietafel was dus waarschijnlijk geen altaarstuk, maar eerder een rouwbord ofwel een epitaaf. Aldus ook Walther Bremen, *o.c.*

[12] Het is niet de eerste keer dat geschiedschrijvers aan weerszijden van de grens niet op de hoogte blijken van publikaties in het andere land. De staatsgrens is vaak ook een barricade op wetenschappelijk gebied!

kloosterkerkje, van de belendende gebouwen afgescheiden door bossages. Daar St. Elisabethsdal naar onze mening niet in aanmerking kwam om op de gedenktafel afgebeeld te worden (zie boven), rijst wel in gedachten het bestaan van een ander klooster, dat evenzeer in nauwste betrekking staat tot het Hornse gravengeslacht.

Wij bedoelen het Minderbroedersconvent te Weert, dat naar de wens van gravin Johanna geuit op haar sterfbed (1461) werd gesticht door haar echtgenoot op het terrein waar tot dan toe de Aldeborgh stond, de vroegere residentie van de Hornes te Weert. Hoe deze wens van gravin Johanna vervuld werd, welk belang deze stichting had voor de vestiging der Minderbroeders en voor het culturele en godsdienstige leven van Weert, kan men lezen in de reeds genoemde publikaties van pater Pompen, pater van Wely en de heren Mertens en Henkens. Nog nadrukkelijker dan ten aanzien van graaf Jacob in het necrologium van St. Elisabethsdal vermeldt dan ook het Liber Recommandationis Conventus Werthensis O.F.M. op dagtekening 2 april:

Obiit generosa et inclita Domina Johanna de Moers, Comitissa de Hoerne, prima fundatrix hujus conventus et aliorum conventuum singularissima benefactrix. Quae obiit A.D. MCCCCLXI 2a aprilis in Workum.

Graaf Jacob heeft zeer spoedig de uiterste wil van zijn echtgenote vervuld en begon de voorbereidende maatregelen te treffen. In de meimaand van 1462 was alles reeds in zoverre gereed, dat men kon overgaan tot inwijding van de kloosterkerk. Deze werd tezamen met het kerkhof geconsacreerd ter ere Gods en van de H. Hieronymus. Aanwezig was graaf Jacob zelf, de echtgenoot der stichteres, en hij verhoogde de feestvreugde door de tuin en het klooster ook buiten de grachten van het oude kasteel „de Aldeborgh" naar de oostzijde te vergroten met een stuk gronds en twee vijvers, van welke schenking een notariële acte werd gemaakt [13]. Uit de wijding valt reeds te voorspellen, welke naam aan het nieuwe klooster gegeven zal worden en inderdaad, het Minderbroedersconvent te Weert zal officiëel voortaan heten: „St. Hieronymusbosch". Het lijkt thans niet te gewaagd in het kloostercomplex, dat geheel rechts, met bos omringd, in de rechterbovenhoek van de memorietafel zichtbaar is het observantenklooster St. Hieronymusbosch te zien. Zeker zou het omgekeerde vreemd zijn: op een gedenktafel een beschermheilige te vinden zelfs met terzijdestelling van de patroon van de naamdrager-opdrachtgever die er persoonlijk op voorkomt, terwijl geen enkele aanduiding in het schilderij aanwezig is, die relatie zou hebben met de ten tonele gevoerde beschermheilige, zoals wij de H. Hieronymus hier aantreffen, terwijl bij de andere heilige, St. Elisabeth, die relatie duidelijk aantoonbaar is.

Laten wij echter voorlopig afstappen van dit onderwerp en thans onze aandacht wijden aan het kasteel dat boven het aureool van de H. Elisabeth zo duidelijk uitgeschilderd is. Het is vooral Steeger geweest, die in zijn meergenoemd artikel de opvatting was toegedaan, dat hier het slot van de graaf van Meurs was afgebeeld. Hij signaleert ernaast de zogenaamde voorburcht en het kloostertje, dat in zijn gedachtengang noodzakelijkerwijze te maken heeft met het Carmelietenconvent, gesticht door de bezitters van het belendende kasteel, de graven van Meurs. Dr. Rotthoff, Stadtarchivrat van Krefeld, en dr. Oediger, rijksarchivaris te Dusseldorp, waren zo vriendelijk ons mede te delen dat het Carmelietenklooster van Meurs inderdaad werd gesticht door Graaf Frederik van Meurs en zijn echtgenote Engelbrecht van Kleef-Mark (ouders van Johanna van Horne) en wel op 25 januari 1446, maar dat uit de bronnen, die nog voorhanden zijn, in ieder geval niets blijkt van enige medewerking van Johanna van Horne of van haar echtgenoot in deze stichting [14]. Helaas is het necrologium der Carmelieten, zo deelden beide archivarissen ons mede, verloren gegaan.

Reeds boven merkten wij op, dat het Steeger ontgaan is, wie de beschermheiligen in werkelijkheid waren, zodat de gedachte, of misschien de plaats van handeling in het tegenwoordige Nederlands Limburg te zoeken zou zijn, bij hem zelfs niet is opgekomen. Wel wijdt Steeger grote aandacht aan een door hem geleide recente opgraving die moet bewijzen dat de aldaar aangetroffen funderingen en muurresten te herkennen zijn in het kasteel, afgebeeld ter rechter zijde op de Hornse memorietafel. Ter adstructie wordt bovendien een reproductie van een oude tekening in zijn artikel opgenomen. Dit plan dagtekent van 1800 en is vervaardigd door de landmeter Brix. Ter vergelijking is deze tekening ook in dit opstel gereproduceerd (fig. 1), zodat men zelf kan oordelen of identificatie van dit slot met het kasteel rechts boven op de memorietafel

[13] Pompen, *o.c.*, blz. 119 met noot 4; onder bijlage X de letterlijke Latijnse tekst.

[14] Brieven van 2 mei 1961 en 23 mei 1961.

aanvaardbaar is. Ons lijken in ieder geval de argumenten van Steeger weinig steekhoudend, al beroept hij zich veiligheidshalve op het feit, dat afbeeldingen van kastelen op middeleeuwse schilderstukken dikwijls volkomen afwijken van de oorspronkelijke bouwsels, zoals die voor zover het hun grondplan betreft, door middel van opgravingen gedeeltelijk teruggevonden kunnen worden. Uiteindelijk lijkt Steeger dan weer inconsequent want aan het slot van zijn artikel wordt de uitspraak van J. G. N. Renaud aangehaald, die juist beweert, dat de burcht op de linkerzijde van de gedenktafel — het kasteel Horn — wonderlijk betrouwbaar is afgebeeld, zoals bleek uit de eerste onderzoekingen, ter plaatse verricht in 1952.

Men zal de indruk krijgen dat wij al te lang hebben stil gestaan bij de toeschrijvingen van Steeger — overigens een autoriteit op zijn gebied, — zoals die gepubliceerd werden in zijn „*Heimat*"-artikel. Wij hebben dit echter met opzet gedaan omdat nog steeds auteurs van naam menen zich bij de opvatting van Steeger te moeten aansluiten. Natuurlijk vallen zij hem niet bij inzake zijn oppervlakkige verklaring van beide patroon-heiligen, maar zij achten het onomstotelijk juist, dat het kasteel op de achtergrond het kasteel van Meurs moet zijn. Zijn voor hen de opgravingen door Steeger verricht en de kaart van Brix allerminst overtuigend, er is een bijzondere reden, die hen noopt vast te houden aan de theorie van Steeger. Zij is gelegen in het feit dat volgens hen de memorietafel louter gezien moet worden als memorietafel, waarvan uitdrukkelijk vaststaat, dat zij gewijd was aan de nagedachtenis aan gravin Johanna. Daarbij wijzen zij op het randschrift en op de vier wapens, daarop geschilderd, zijnde de wapenschilden van de gravin en niet van haar echtgenoot. Ook wijzen zij op een soort evenwichtige opvatting, die de schilder van de memorietafel moet bezield hebben: wordt ter ene zijde het kasteel van Horn afgebeeld, het stamslot van Jacob, dan volgt daaruit, dat de andere burcht het stamslot van gravin Johanna moet zijn, dus de burcht Meurs. Men zou gaarne hun opvatting onderschrijven, ware het niet, dat noch de ons bekende prenten van de burcht te Meurs, noch de plattegronden, noch de opgravingsresultaten van Steeger, aannemelijk maken, dat de identificatie juist is. Het tegenovergestelde is waar. Met de beste wil van de wereld is het onmogelijk die identificatie te ontdekken.

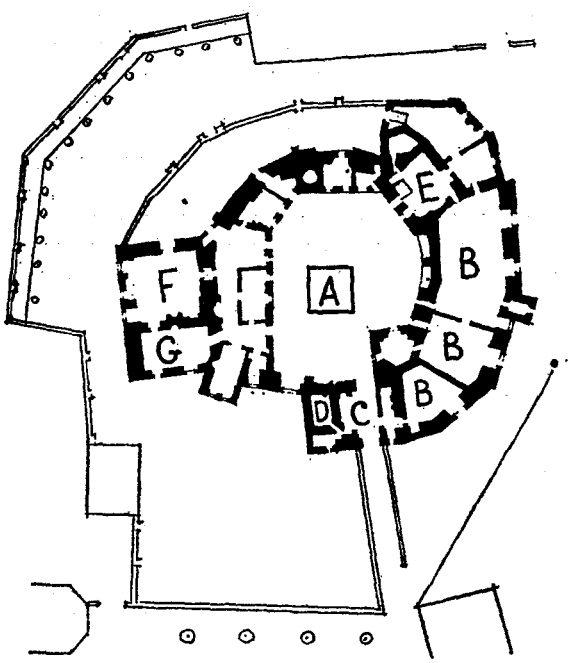

Fig. 1. Plattegrond van het kasteel van Meurs, omstreeks 1800 vervaardigd door de landmeter Brix. Toegevoegd is de vierkante donjon, waarvan de resten door A. Steeger werden opgegraven.

Ook stonden wij lang stil bij het feit, dat de burcht van Horn natuurgetrouw is weergegeven. Men herinnere zich in dit verband hoe wij met nadruk hebben vermeld, dat een foto van de burcht van Horn, zoals voorgesteld op de gedenktafel, aanwezig was in de directiekeet om te dienen bij de restauratiewerkzaamheden. Waarom, vragen wij ons af, zou plotseling de andere burcht ter rechterzijde volgens maatstaven der fantasie geschilderd zijn en mogen wij hier géén waarde hechten aan de juiste uitbeelding door de schilder der memorietafel?

Om nu te bewijzen, dat de burcht rechts op de gedenktafel een ander kasteel is dan dat van Meurs en dat een thans verdwenen bouwwerk, in het tegenwoordige Limburg gelegen, wel in aanmerking komt, zou theoretisch gezien, het volgende nodig zijn:

1. Oude afbeeldingen te produceren, die identificatie aanvaardbaar maken. Jammer genoeg zijn dergelijke afbeeldingen niet voorhanden; de oudste afbeelding die dan nog slechts een ruïnetoestand weergeeft, is een steendruk uit 1841 (afb. 3). Een andere uit de laatste helft der 19de eeuw vertoont uiteraard eveneens een bouwval.

2. Terreinverkenningen vergezeld van opgravingen. Deze zijn nog niet geschied ofschoon

een normale stadsplattegrond van deze tijd (1962), waarop het bedoelde terrein voorkomt reeds sterke aanwijzingen geeft.

3. Oude plattegronden en situatiekaarten. Deze zijn gelukkig beschikbaar. Helaas zijn het er slechts twee, waarvan de ene, de kaart van Jacob van Deventer, vervaardigd in het midden der 16de eeuw, onze mening niet weerspreekt, de ander uit 1703 onze theorie bewijst. Deze laatste zal zo dadelijk in dit opstel onder de aandacht gebracht worden.

Het is echter de moeite waard eerst op andere gronden een hypothese te stellen en daarna met bewijzen uit een oude plattegrond die hypothese te bevestigen. In welke richting zich ons betoog thans gaat bewegeen zal men reeds lang bespeurd hebben.

Het kan dus geen verrassing meer wekken, indien wij onze mening poneren, dat de burcht die oprijst in de rechterbovenhoek van de gedenktafel de nieuwe burcht van Weert ofwel „de Nijeborgh" aldaar moet zijn. Wij hebben al verteld, hoe Jacob I in 1455 met de bouw van dit kasteel begon en hoe hij door de aankoop van Bocholt (thans in België gelegen) de watervoorziening waarborgde zowel van de stadsgrachten van Weert als die van zijn kasteel. De Aldeborgh, de oorspronkelijke residentie te Weert van de Heren van Horne, kon inmiddels verlaten worden en als in 1461 gravin Johanna een vestiging van de Observanten te Weert wenst, wordt de oude burcht ingericht tot een ander doel, namelijk het onderbrengen van een kleine paterscommuniteit. Uit de keuze van St. Hieronymus als patroon kwamen wij reeds tot de slotsom dat er verband moest bestaan tussen het klooster St. Hieronymusbosch, welks stichting een geschiedkundig feit is, en het op de gedenktafel afgebeelde kloostercomplex. Dit klooster St. Hieronymusbosch lag dicht bij „de Nijeborgh", het nieuwe kasteel. In werkelijkheid bedraagt de afstand nog geen vijfhonderd meter. Nemen wij derhalve aan, dat de gebouwen geheel rechts op de memorietafel die van St. Hieronymusbosch zijn, dan rest naar onze mening slechts de gevolgtrekking dat de grootse burcht daarnaast het nieuwgebouwde kasteel van Weert is; met andere woorden: pater Heyer had gelijk, toen hij in zijn reeds genoemde *Catalogus van het streekmuseum „Aldeborgh"* uit 1949 schreef, dat het nieuwe kasteel van Weert was afgebeeld.

De onderlinge ligging klopt trouwens met de situatie, die te Weert thans nog wordt aangetroffen. Even buiten de voormalige stadswallen

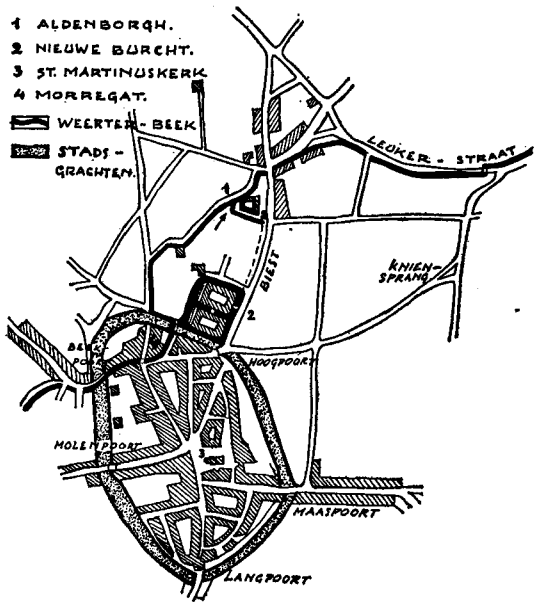

Fig. 2. Stadsplattegrond van Weert ten tijde van Jacob van Deventer (vgl. afb. 6).

ligt een terrein plaatselijk bekend als „het Kasteel" en ten noorden daarvan op enige afstand strekken zich de gebouwen uit waar tot op de huidige dag de paters Franciscanen resideren. Dat deze situatie in de loop der eeuwen weinig veranderd is getuigen de kaart van Jacob van Deventer (afb. 6) en een bijgewerkte plattegrond naar deze kaart, ontleend aan een recent geschrift (fig. 2) [15].

Aanvaarden wij derhalve, maar nog steeds hypothetisch, dat het grootse kasteel op de rechterzijde van de gedenktafel het kasteel van Weert ofwel de Nijeborgh voorstelt, dan kan met recht de vraag gesteld worden, hoe een zo wijds gebouwde burcht, in korte tijd tot stand kon komen. Wij weten dat de bouw begonnen werd in 1455. De memorietafel moet vervaardigd zijn na 1461 (sterfdatum gravin Johanna). Met behulp echter van de genealogische gegevens die dezelfde gedenktafel ons levert kan gesteld worden dat de tafel zeker niet vroeger vervaardigd werd dan 1466. De mogelijkheid blijft zelfs over, dat het schilderij nog later gemaakt werd, wellicht zelfs na het intreden van graaf Jacob als minderbroeder (1470); doch in alle geval vóór 1477 (zie boven), hetgeen weer niet in strijd is met

[15] Daniël van Wely O.F.M., *Horne en de Minderbroeders,* Weert 1961.

het verblijf van de opdrachtgever in het klooster, omdat bekend is, dat graaf Jacob na zich teruggetrokken te hebben uit de wereld nog vele tijdelijke zaken vanuit het convent regelde [16]. Ons inziens is een bouwperiode van ongeveer twintig jaren voldoende om een middeleeuws kasteel, in de vorm, die de memorietafel ons laat zien, tot stand te brengen.

De tot nu toe gestelde hypothese, dat inderdaad het kasteel van Weert op de gedenktafel vereeuwigd werd, kan steun vinden, indien men zich weet te verplaatsen in de gedachtengang van degene, die de opdracht gaf tot het vervaardigen van deze gedenktafel. Wij herhalen enige belangrijke gebeurtenissen, die in het voorgaande slechts terloops werden verteld. Een ommekeer vond plaats in het leven van Jacob I, toen hij op een gegeven ogenblik (omstreeks 1470) afstand deed van zijn regering. Daarmede nam hij ook afscheid van zijn leven in de wereld. Kort tevoren had de gebeurtenis plaats gevonden, die op de memorietafel duidelijk in herinnering gebracht zou worden, namelijk het overlijden van zijn echtgenote gravin Johanna, dochter van de graaf van Meurs. Zijn huwelijk met haar moet bijzonder gelukkig geweest zijn. Maar de dood sloeg toe en zij heeft offervaardig het tijdelijke vaarwel moeten zeggen, zoals ook de bij haar afgebeelde H. Elisabeth dit demonstreert, door de dubbele kroon van het hoofd te nemen en in de hand te houden. Vergeten wij niet, dat Jacob van Horne de gedenktafel liet vervaardigen, toen hij op het toppunt van zijn macht stond. Hij was de eerste graaf van zijn geslacht. Talrijke bezittingen en heerlijkheden kon hij de zijne noemen. Stuk voor stuk staan zij dan ook vermeld als randschrift op de memorietafel. Hetzelfde randschrift memoreert, dat zijn gestorven echtgenote een dochter was van de graaf van Meurs, welke belangrijke mededeling onderstreept wordt door de vier wapenschilden op de hoeken van het schilderij. Ook zijn kinderen hadden allen recht op fraaie blazoenen, geparenteerd als zij waren aan bekende geslachten. Ook deze wapens zijn duidelijk afgebeeld, evenwel centraal gesteld blijft toch het wapen van het geslacht Horne, dat de ereplaats heeft gekregen op het schilderij.

Het afscheidstableau, dat deze Hornse Bourgondiër zich gedacht had na te laten, bood echter nog meer plaats om belangrijke feiten vast te leggen. Het patronaatschap van de H. Hieronymus wijst op de ontvangen ridderslag in het Heilige Land, maar tevens op zijn contacten (en die van gravin Johanna) met stichtingen, die in de geest van Windesheim tot nieuw leven kwamen. Maar waarom zou niet een van deze belangrijkste stichtingen mede afgebeeld kunnen worden? Wij hebben deze vraag al beantwoord door te wijzen naar het kloostergebouw in de rechterbovenhoek van de memorietafel. Inderdaad was deze de belangrijkste. De vestiging van de Minderbroeders op het terrein van de Aldeborgh, op de plaats dus van de ridderwoning waar Jacob zelf geboren werd, was immers de laatste wens geweest van de stervende echtgenote. Maar evenmin werd St. Elisabethsdal vergeten. Dit kon gebeuren door de vermelding „hier [d.i. in St. Elisabethsdal] begrave" en door het uitschilderen van de H. Elisabeth, beschermend de hand houdend boven de vrouwe van Horne.

Minder overeenkomstig de gedachte van de tijd lijkt het ons, dat het kasteel rechts ter ere van gravin Johanna zou weergegeven zijn, zoals menig auteur dit wil. Gesteld dat de afbeelding inderdaad het kasteel van Meurs zou vertoond hebben, dan is toch een relatie met gravin Johanna persoonlijk nauwelijks denkbaar. Johanna was het jongste kind van de oude graaf. Een erfdochter kan zij niet genoemd worden, daar haar broer, Vincent van Meurs, ook na haar dood nog leefde en het kasteel van Meurs bewoonde. Ook lijkt het ons, gezien de middeleeuwse opvattingen in dat opzicht, minder denkbaar, dat een pieuse vrouw, getrouwd bovendien in een niet verwant geslacht, vereeuwigd wordt met een dergelijk ridderlijk en mannelijk symbool als een versterkt huis.

Ons lijkt het meer waarschijnlijk, dat graaf Jacob bij zijn afscheid van de wereld de gelegenheid waarnam, om op dit afscheidstableau alles uit te beelden wat hem lief was geweest en dat de memorietafel aan zijn vrouw gewijd, hem ongezocht de gelegenheid bood de macht, praal en en pracht, die zijn deel waren geweest, voor goed en op waardige wijze vast te leggen zonder zijn gestorven echtgenote te kort te doen. En zo wijzen, menen wij, beide kastelen naar de Hornes, aan welk geslacht zowel het trotse stamslot als de nieuwe burcht tot eer en glorie strekten.

Het zal niet overbodig zijn om thans, nadat vele beschouwingen van min of meer bespiegelende aard, naar voren zijn gebracht, met behulp van een sterk vergrote foto, de burcht die onze aandacht heeft en waarvan wij geloven dat

[16] Pompen, *o.c.*, blz. 152 e.v.

deze het kasteel van Weert voorstelt, nader te bekijken (afb. 2).

Voor onze ogen rijst een machtig slot op. Het is omgeven door een lage muur aan de voorzijde en omringd door een brede gracht. Met de voorburcht is het slot verbonden door een valbrug. Wij noteren verder vier torens. Gaat men ze na van links naar rechts, dan valt als eerste onmiddellijk op de hoge zuid-oostelijke hoektoren rustend in het water. Zoals de gedenktafel het duidelijk laat zien, is dit een rijzig bouwwerk, vierhoekig van opbouw, hogerop gekanteeld en voorzien van hoektorentjes, uiteindelijk gekroond met een spits. Gaande naar rechts, worden wij een andere hoektoren gewaar. Hij diende tot bescherming van de noordoostelijke flank van het kasteel. Doordat het aureool van de H. Elisabeth ter plaatse het zicht beneemt, kunnen wij slechts vaststellen dat hij rond is en een dak draagt dat in een punt toeloopt. Bezien wij nu de andere lange zijde van het kasteelcomplex, gelegen aan de westzijde. Ook daar staan twee torens. Van de zuidwestelijke steekt slechts de spits boven het slot uit, terwijl die op het noordwesten zich in zijn machtige vormgeving duidelijk aftekent. Evenals bij de eerstgenoemde, de zuid-oostelijke, treft ons het hoge, langgerekte en spits toelopende dak. Vooral het feit dat de toren niet rond, maar uitgesproken vierkant is, dienen wij ons in het geheugen te prenten.

Binnen het terrein door de vier torens aangegeven, ligt op de achtergrond een zeer hoog gebouw. Het langgerekte dak, de zijkanten met trapgevels, en de ramen van de bovenste verdieping, duiden op het woongedeelte. De vensters zijn gelijkmatig geplaatst behalve geheel rechts, waar er een is uitgespaard. Hier moest namelijk rekening worden gehouden met de kapel of kerk die daar tegen het woonhuis is aangebouwd. Dit kerkgebouw staat derhalve met de vrije zijden op het slotplein. Het is gedeeltelijk zichtbaar, doordat de muur die de verbinding vormt tussen de beide westelijke torens, laag is. Het gebouwtje waarvan het dak ter linkerzijde boven deze muur uitsteekt, zien wij aan voor een putgebouw; de put, de enige drinkwatervoorziening bij een middeleeuwse vesting, genoot een bijzondere zorg. Geheel rechts, dus naast de noordoostelijke toren, moet de brugpoort gezocht worden. Van deze poort uit werd de valbrug neergelaten, die de verbinding vormde met het slotplein. Verlaat men het kasteel weer over deze valbrug, dan komt men in de voorburcht. Deze voorburcht is op de memorietafel geheel anders uitgevallen dan men verwacht zou hebben. Immers bij een middeleeuws kasteel bestaat de voorburcht in de regel uit lage gebouwen die een rechthoekig terrein beslaan. Merkwaardig is ook het hoogteverschil tussen de ingang tot de voorburcht (het punt waarop de valbrug in neergelaten toestand rust) en de toegang vanaf de weg, die eveneens door middel van een brug de voorburcht bereikbaar maakt. Wij zullen zo dadelijk op dit merkwaardig verschijnsel terugkomen.

Waar men tot nu toe zich tevreden heeft moeten stellen met beschouwingen en bespiegelingen, die onze zienswijze wellicht aannemelijk maken maar die niet noopten deze te onderschrijven, achten wij thans het ogenblik gekomen bewijzen op tafel te leggen, die voor ieder onbevooroordeeld beschouwer zo sprekend zijn, dat de gestelde hypothese: de burcht op de rechterzijde van de memorietafel moet de Nijeborgh ofwel het kasteel van Weert zijn, geen andere veronderstelling toelaat. Daartoe vragen wij Uw aandacht voor een oude plattegrond. Andere afbeeldingen, zelfs de meest primitieve, van het kasteel van Weert bestaan nu eenmaal niet, zoals hierboven al werd opgemerkt. Eerst in de 19de eeuw zijn tekeningen gemaakt, maar dan is het kasteel reeds twee eeuwen een bouwval. Een van die tekeningen, gesigneerd J. J. F. Janssen dagtekent van 1841 (afb. 3). Als steendruk komt zij voor in het bekende werk van G. M. Poell [17].

Maar ook plattegronden zijn schaars voorhanden. Een goed beeld van het kasteel, zoals het gesitueerd is ten opzichte van de stad Weert en het Minderbroederskloosters, geeft de bekende kartograaf Jacob van Deventer (afb. 6). De toenmaals Spaanse Nederlanden zijn door hem nauwkeurig in kaart gebracht. De kaart die Weert en omgeving uitbeeldt moet dagtekenen uit de jaren 1550-1565, dat is dus bijna honderd jaar nadat het kasteel van Weert gebouwd is. Fig. 2, gemaakt naar deze plattegrond, biedt het voordeel, dat bijkomstigheden die ons niet interesseren zijn weggelaten en dat de belangrijkste punten van namen zijn voorzien. Overigens levert ook de oorspronkelijke kaart van Jacob van Deventer voor onze stelling dat de burcht rechts op de memorietafel identiek zou zijn met het kasteel van Weert, geen doorslaand bewijs. Daarvoor treedt zij te weinig in bouw-

[17] G. M. Poell, *Beschrijving van het hertogdom Limburg*, 's-Hertogenbosch, 1851.

kundige details, zodat bijvoorbeeld een ronde toren vierkant kan getekend zijn en omgekeerd.

Wij moeten echter terugkomen op onze aankondiging een plattegrond ter tafel te brengen, liefst van oude datum. Het geluk diende ons met het vinden van een archiefstuk. De Spaanse Successie-oorlog, die Franse legers verbonden met Spaanse in het veld bracht tegen de geallieerden (Oostenrijk, Pruisen, Engeland en de Republiek), liet ook Weert niet onberoerd. Het kasteel van Weert waarin Franse troepen zich verschanst hadden hield moedig stand maar moest tenslotte capituleren toen John Churchill, hertog van Marlborough, het zodanig liet beschieten dat verdere weerstand onmogelijk was (1702). Bij de overgave bleek het kasteel een ruïne.

Het jaar daarop (1703) liet de Raad van State een situatietekening vervaardigen, voorzien van een globale opgave van kosten verbonden aan een gedeeltelijk herstel. Deze kaart bleef behouden en kon tijdens het schrijven van dit artikel geraadpleegd worden ten Algemene Rijksarchieve te 's-Gravenhage [18]. Een reproductie vindt men opgenomen in deze bijdrage (afb. 4 en 5). Het is deze kaart, waarop behalve het kasteel van Weert, ook de stad zelf voorkomt, evenals de gebouwen van het Minderbroederskloos-ter, dat een beslissende rol zal spelen in het definitieve bewijs, dat wij trachten te leveren. Daartoe zoeken wij enige markante kentekenen op die het sterkst spreken zodra zij vergeleken worden met het geschilderde kasteel op de memorietafel. Naar onze mening zijn vooral kenmerkend de vier torens, die het kasteel heeft en die wij terugvinden op de plattegrond, die voor de Raad van State werd vervaardigd. Men lette vooreerst op de twee torens, welke op de zuidoostelijke en op de noordwestelijke hoek staan. Duidelijk zijn zij op de plattegrond als vierkante bastions ingetekend; zij corresponderen derhalve met de torens op de memorietafel. Hetzelfde geldt voor de ronde toren die het kasteel aan de noordoostelijke zijde beschermt. Dat ook de vierde toren, die op de zuidwesthoek, waarvan de gedenktafel slechts de spits toont, rond is geweest, is aannemelijk maar niet uit het schilderij te bewijzen. In alle geval levert zijn aanwezigheid daar ter plaatse geen tegenstrijdigheid op met de plattegrond, die het archief ons heeft nagelaten. Overtuigende taal spreekt de plattegrond ook door het weergeven van de kasteelsituatie in het algemeen.

Opvallend door zijn ligging is immers het woongedeelte, dat als een lang recht blok het slotplein beheerst. Dat dit woongedeelte een machtig gebouw is geweest met verdiepingen is niet slechts te zien op het schilderij, maar ook de plattegrond bewijst dit. De aldaar getekende onderbouw heeft afmetingen, ruim genoeg om een dergelijk groot gebouw te dragen.

Iets nieuws leert de plattegrond ten aanzien van het slotplein. Het is groter van opzet geweest dan een beschouwing van het geschilderde kasteel doet vermoeden. Een zeer sterke troef in onze bewijsvoering wordt daar gevormd door een detail dat niet onmiddellijk opvalt. Wij bedoelen de halfronde uitbouw, aangebracht tegen het zogenaamde woongedeelte en met de vrije zijden uitspringend in het slotplein. De situatie aldaar komt nauwkeurig overeen met het beeld dat de memorietafel ons geeft; men zal zich herinneren, dat wij in dit gebouwtje met zijn torenspits een slotkapel meenden te herkennen. De plattegrond geeft ons gelijk door, behalve een treffende overeenstemming te laten zien wat betreft de plaats die deze kapel inneemt op het slotplein, ook een bijschrift te vertonen. De tekenaar uit 1703 is zo vriendelijk geweest in deze uitbouw het woord „Kirck" te schrijven.

Of het dak dat juist nog even te zien is boven de lage muur van het slotplein, te identificeren zou zijn met het dak van een putgebouwtje is een voor de hand liggende gedachte, maar niet bewijsbaar; het is overigens wel opmerkelijk dat de tekenaar van de plattegrond daar ter plaatse wel duidelijk aandacht besteedt aan de aanwezigheid van een put. Een dergelijke put kan voor de verwoesting van het kasteel overdekt zijn geweest.

Ook de gebouwen gesitueerd aan de noordzijde van het slotplein zijn goed thuis te brengen, die aan de zuidzijde minder; daar ze niet te zien zijn op het kasteel van de memorietafel zou men kunnen veronderstellen, dat het lage gebouwen waren, gelegen tegen de muur en er niet boven uitstekend. Het waren waarschijnlijk stallingen en schuren.

Nu (opnieuw) zoveel aandacht is besteed aan de eigenlijke burcht moeten wij thans nog enige woorden zeggen over de zogenaamde voorburcht, zoals wij die op de memorietafel afgebeeld vinden. Wij geloven namelijk niet, dat hier een voorburcht uitgebeeld is. De moeilijkheid schuilt daarin, dat dit gebouw op de memorietafel wei-

[18] Collectie Hingman, inv. nr. 4386 (kaart afkomstig uit het archief van de Raad van State).

nig weg heeft van de middeleeuwse voorburchten, zoals wij die in het algemeen kennen. Een tweede moeilijkheid biedt de geringe overeenkomst met de duidelijke tekening die de plattegrond van de voorburcht geeft. Gaan wij opnieuw te rade bij Steeger dan lezen wij, dat hij in zijn „*Heimat*"-artikel de mening van E. von Oidtmann mededeelt, die gelooft, dat de gebouwen naast de burcht kloostergebouwen moeten zijn. Steeger bestrijdt deze mening en noemt dit gebouwencomplex de voorburcht van het kasteel.

Wij menen ook is dit opzicht het niet eens te mogen zijn met Steeger en zouden liever Von Oidtmann bijvallen. Wij hebben daar twee redenen voor. De eerste reden hebben wij zojuist uiteengezet, namelijk de geringe overeenkomst met de plattegrond. De tweede reden is van meer gecompliceerde aard. Het is namelijk wel zeer opvallend, dat de schilder van de memorietafel de zogenaamde voorburcht en de kloosterkerk als het ware in een enkel tafereel behandelt. Dit maken wij op uit het feit, dat er een zeer duidelijk niveauverschil bestaat tussen deze groep gebouwen en het kasteel. Dit verschil in hoogte valt niet onmiddellijk op omdat juist ter plaatse van de overgang het aureool van de H. Elisabeth geschilderd is. Dat de schilder de gebouwen, rechts van het aureool liggend, beschouwt als bij elkander te horen in tegenstelling tot het kasteel, dat zijn eigen plaats heeft, lijkt ons bovendien aantoonbaar door de grote waterpartij, die niet wordt voortgezet onder het kasteel, maar die zich slechts bepaalt tot de losse gebouwen geheel rechts. Hierbij doet zich nog een vraag voor, die slechts als zodanig dient te worden opgevat, maar die toch de moeite waard is om opgeworpen te worden, namelijk deze: is het mogelijk dat de schilder in het afbeelden van die grote waterpartij herinnert aan de notariële schenking van een stuk gronds en twee vijvers ten oosten van de Aldeborgh, door graaf Jacob zelf in de meimaand van 1462 toegezegd? Waar de memorietafel, naar gebleken is, een kaleidoscoop is vol herinneringen aan macht en goede daden van het Hornse gravenhuis, lijkt het ons niet te ver gezocht als wij aannemen, dat ook hier de schilder een belangrijke geste heeft vastgelegd. Het is uit de schenkingsacte bekend dat het geschonken terrein met de twee vijvers gelegen was ten oosten van het oude kasteelcomplex de Aldeborgh. Daar ook op de schilderijsituatie de waterpartij weergegeven is aan de oostzijde en wel zo breed als de bouwwerken rechts van het aureool, is deze geschilderde waterpartij, gesitueerd op het oosten, een nieuwe steun voor ons betoog, dat de gebouwen rechts van het aureool bij elkaar behoren en dat dus de kloosterkerk geschilderd werd als een eenheid met het kloostergebouw.

En daarmede komen wij op een nieuw terrein van veronderstellingen. Het geschilderde kloostergebouw ziet er helemaal niet uit als zodanig. Dit klopt ook met de ons bekende geschiedkundige feiten. De eerste jaren hebben de minderbroeders zich moeten behelpen met de woonruimten, die het oude kasteel hun gaf. Als dus de schilder de kloosterwoning weergeeft van vóór 1477 (later kan niet zoals boven is uiteengezet) dan moet hij de oude Aldeborgh uitgebeeld hebben, hetgeen voor ons het schilderij nog rijker maakt. Wij bezitten dan niet alleen een afbeelding van het machtige in 1455 begonnen kasteel, maar kunnen ons ook een idee vormen van de oude burcht, die een voorganger was van deze. Dat de opdrachtgever zelfs met voorliefde de opdracht kon verstrekken tot het schilderen van de Aldeborgh hoeft ons niet te verwonderen. Weer moeten wij de memorietafel zien als een gelegenheid om in kort bestek te memoreren.

De Aldeborgh was het geboortehuis van graaf Jacob. Hier was het ook dat hij woonde met gravin Johanna als zij verbleven te Weert; hier zijn zeker een aantal kinderen uit hun huwelijk geboren. Maar hier, en dat lijkt ons ook een feit om te memoreren op de gedenktafel, in zijn vroeger geboortehuis, zou hij voortaan leven als monnik en er sterven. Zeker is dat het „gravenkamertje", het vertrek waar graaf Jacob als monnik zijn verder leven sleet en dat als zodanig bij de minderbroeders steeds bekend heeft gestaan, zich bevond in een vleugel der latere kloostergebouwen, zuidwestelijk van de kerk die uitgebreid is op de plek waar wij de kerk op de memorietafel zien. Dat graaf Jacob bij het bestellen van de memorietafel, er mee rekening moest houden dat door zijn opdracht de eigenlijke voorburcht zou komen te vervallen, alleen al door gebrek aan plaats, zal hem niet berouwd hebben. De voorburcht is, indien juist weergegeven op het plan van 1703, zeker geen interessant gebouw geweest en de schilder heeft de opdracht elegant uitgevoerd door de ophaalbrug die in feite toegang gaf tot de voorburcht te laten dienen als verbindende schakel tussen de Nijeborgh en de Aldeborgh waardoor alle moeilijkheden met één slag werden opgelost.

Afb. 1. Gedenktafel, vermoedelijk tussen 1466 en 1477 vervaardigd ter nagedachtenis van gravin Johanna van Horne, geb. gravin van Meurs-Saarwerden († 1461). Op de achtergrond links het kasteel van Horn, rechts het kasteel van Weert. Het schilderij, eertijds in het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn, is in de tweede Wereldoorlog verloren gegaan.

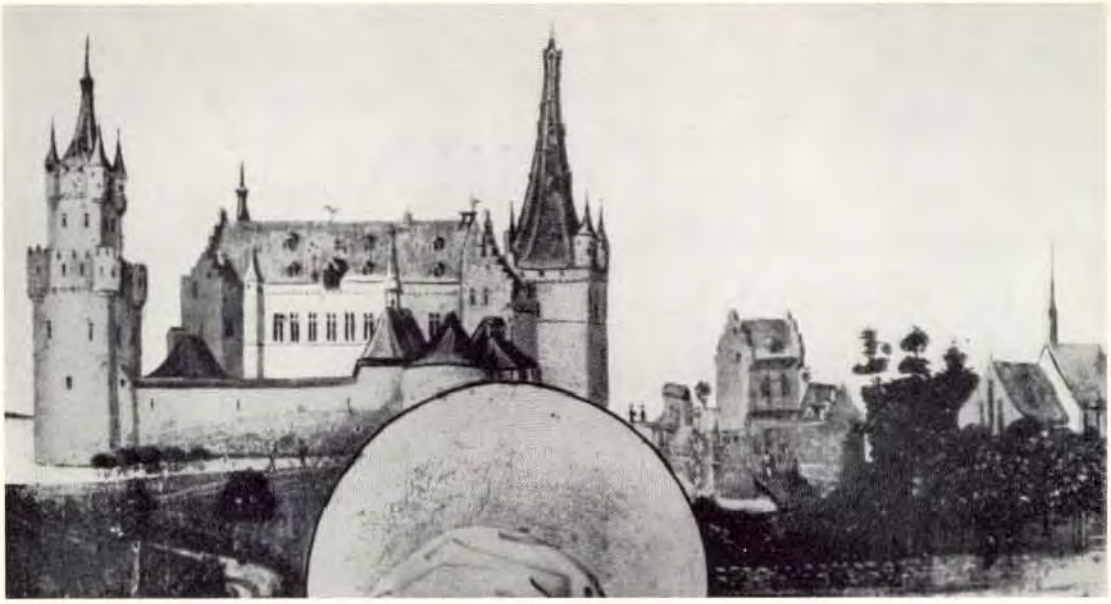

Afb. 2. Detail van de gedenktafel van Johanna van Meurs met voorstelling van het in 1455 begonnen nieuwe kasteel van Weert.

Afb. 3. Bouwvallen van het in 1702 verwoeste kasteel van Weert vanuit het oosten in 1841. Steendruk I. M. H. Smeets te Weert naar een tekening van J. J. F. Jansen.

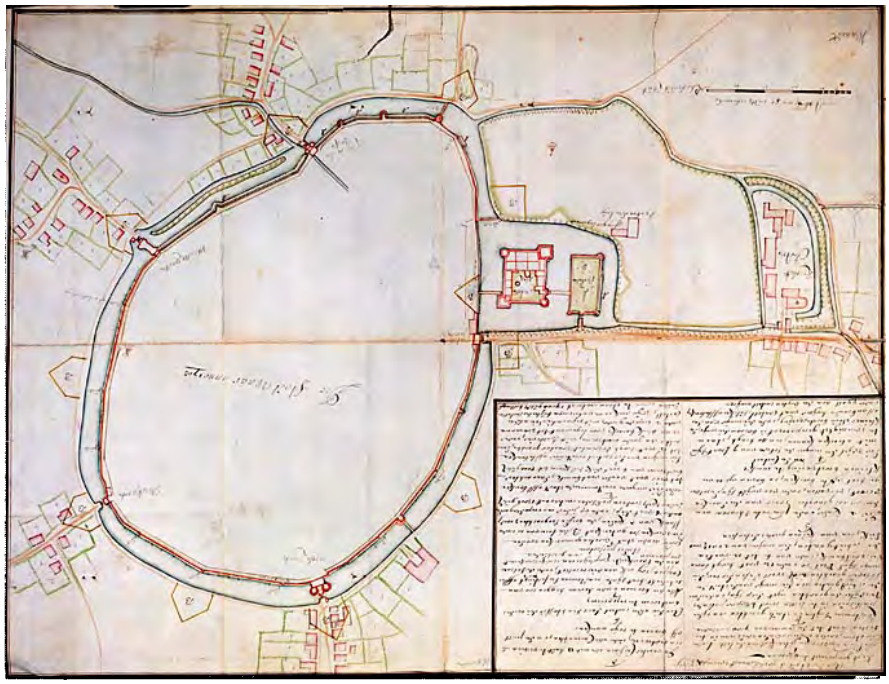

Afb. 4. Plattegrond van Weert met kasteel en Franciscanerklooster in 1703. Het klooster geheel rechts op de plaats van de Aldeborgh.

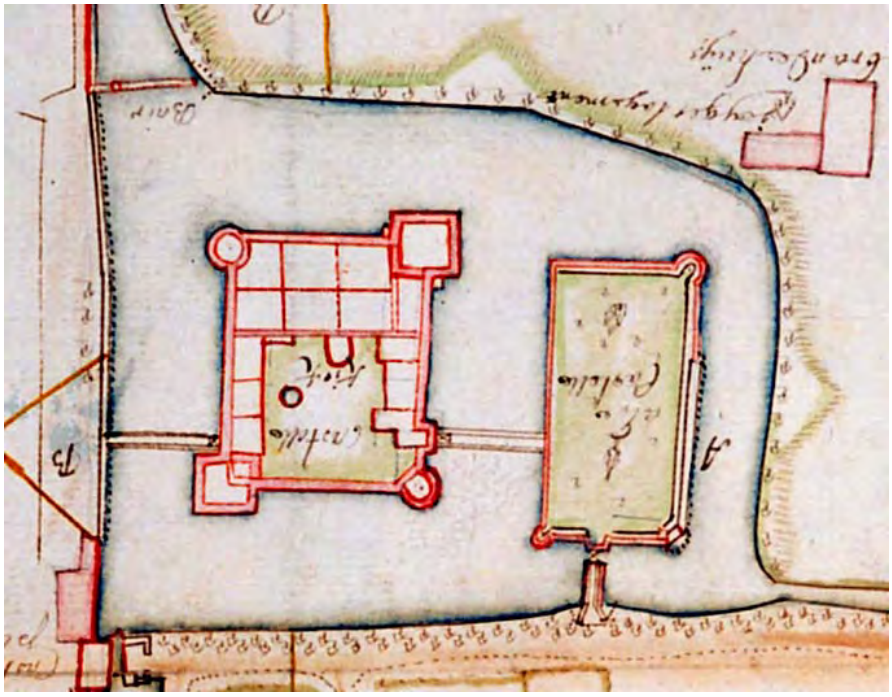

Afb. 5. Detail van de kaart uit 1703 met plattegrond van het in 1702 verwoeste kasteel. Kaart en detail zijn ondersteboven afgebeeld om vergelijking met afb. 2 gemakkelijker te maken. (Den Haag, Alg. Rijksarch., Arch. Rd v. State, coll. Hingman, inv. nr. 4386).

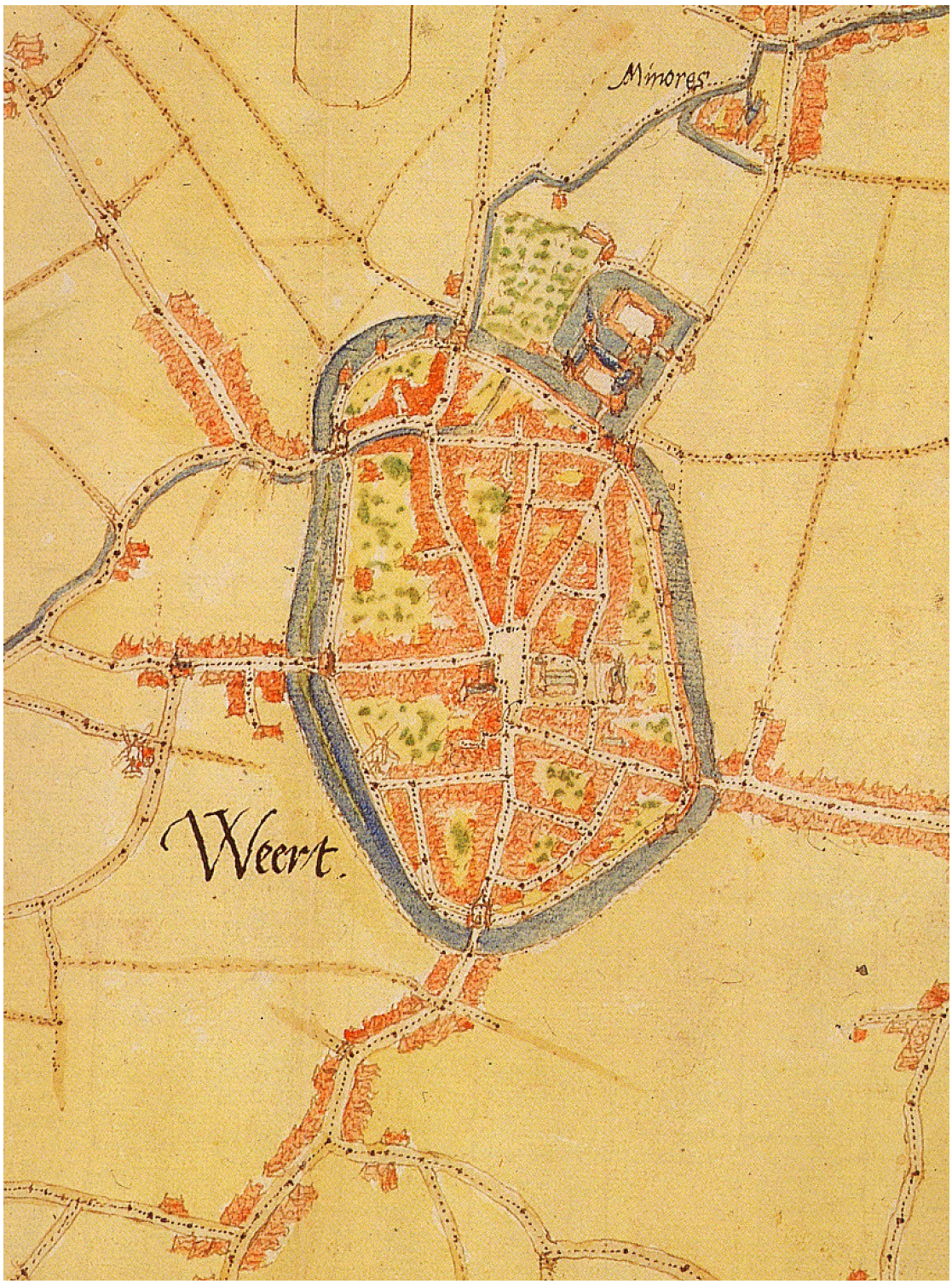

Afb. 6. Plattegrond van Weert met kasteel en Franciscanerklooster naar de kaart van Jacob van Deventer van omstreeks 1560. Vgl. fig. 2. (Maastricht, Rijksarchief)

SUMMARY

THE MEMORIAL PAINTING OF COUNTESS JOHANNA VAN MEURS, WIFE OF COUNT JACOB VAN HORNE

BY J. BARON VAN HÖVELL TOT WESTERFLIER

Formerly the Kaiser Friedrich Museum at Berlin owned a painting dedicated to the memory of Johanna van Meurs, who died in 1461 and was the wife of Count Jacob van Horne. It dated from c. 1475 and got lost in the second world war.

In the background of this painting two castles were represented. On the left the castle of Horn (near Roermond) was to be seen, and a reproduction of this detail rendered excellent service during the restoration, when attempts were made to trace the architectural development of the castle.

Opinions varied as to the castle on the right. In the — comparatively little known — catalogue of the regional museum of Weert the opinion had already been expressed that the castle represented here was that of Weert. In a later publication Professor A. Steeger tried to identify the castle on the right as the castle of Moers in the Rhineland.

The present author establishes the fact that the castle represented in the painting is that of Weert. He argues as follows: Since one of the castles, that of Horn, has been depicted fairly accurately, the other representation, namely of the castle above Johanna's head, is bound to be equally reliable. Since neither Steeger's arguments, nor the groundplan going with his article seem to prove convincingly that the castle on the right is the castle of Moers, the author faces the problem of the correct identification.

Further researches into the life of Jacob van Horne and his pious foundations, and equally those of his wife, pointed to Weert. The castle which was erected there in 1455 and subsequent years was destroyed in the 18th century, but a groundplan of the town fortifications and the castle from 1703 (State Archives at the Hague), and the still existing ruins may be considered unmistakable evidence that the castle of Weert and that of the painting are identical.